הירשקע גליק

פון די, וועלכע זיינען פארכאפט געוואָרן פון דער געשטאפּאָ, האָב איך דערמאָנט אויך דעם נאָמען הירשקע גליק.

ער גייט מיר נישט ארויס פון זכרון.

מיט עטלעכע טעג פריער האָב איך נאָך געהאט מיט אים א שמועס וועגן זיינע לידער.

ווי מאָדנע דאָס איז ביי אונדז אין געטאָ. דוכט זיך, אז יעדערער וויים, אז אויך זיין סוף דערנענטערט זיך און דאָך רעדט יעדערער פון אונדז מיט באדויערונג וועגן די צוגענומענע, וועגן די אומגעקומענע. אָפּט מאכן מיר דאָך אפילו נאָך זיי אזכרה-אקטן. אָט זיינען אפילו נישט לאנג פאַרגעקומען טרויער-אקאדעמיעס נאָך דעם ד״ר צמח שאבאד (געשטאָרבן פאר דער מלחמה), נאָך ד״ר קאָווארסקי (געשטאָרבן אין די ערשטע טעג ווי די נאצים האָבן אָקופּירט די שטאָט), נאָך די לערערם גערשטיין און פלודערמאכער. מען האָט געהאלטן טרויער-רעדעס, מען האָט דערציילט זכרונות.

איך בין נישט לאנג אריין אין א בית מדרש און א שרעק האָט מיך ארומגענומען, ווען דער גאנצער עולם האָט זיך צום סוף אוועקגעשטעלט אויסזאָגן קדיש.

האָט מיר א מחשבה אָנגעהויבן בויערן: זיי, די אומגעקומענע זיינען דאָך גליקלעכע, זיי האָבן דאָך, ווער עס זאָל נאָך זיי כאָטש דערווייל קדיש זאָגן... ווער וועט קדיש זאָגן נאָך אונדז? ווער וועט אונדז דערמאָנען?

אָבער דאָס לעבן גייט זיך ווייטער. מאָנט דאָס זייניקע...

הירשקע, הירשקע גליק.

באוויזן צו מיר האָט זיך דער 15-יעריקער הירשקע דאָס ערשטע מאָל נאָך אן אָוונט פון „יונג ווילנע” אין א ווילנער זאל.

— איך שרייב אויך — האָט ער שטיל אויסגעשעפּטשעט — און צו מיר זיינען דאָ נ אָ ך וואָס שרייבן, א גאנצע גרופּע.

— א גאנצע גרופּע, — בין איך שוין טשיקאווע, — ווער זייט איר?

ווילנע, אין ארבעטס-לאגער ווייסע וואקע, ווּ ער דארף צוזאמען מיט נאָך א פּאָר הונדערט יידן גראָבן טאָרף.

די זייער שלעכטע לעבנס- און ארבעט-באַדינגונגען האָבן אין אים נאָך מער פארשטארקט דעם ווילן צו באשרייבן אין א קינסטלערישער פאָרם דאָס איבערגעלעבטע.

אין די שפּעטע אָוונטן, נאָך דער ארבעט, אין דער פינצטערער שאָפּע, ווּ די יידן שלאָפן אויף הארטע נאָרעס, אונטער א צעלעכערטן דאך, רוט ער נישט איין, — ער שרייבט.

די ליטעראַטן-פאראייניקונג אין געטאָ, וועלכע אָרגאניזירט קאָנ-קורסן אויף ליטערארישע שאפונגען, פּרעמירט גליקן צוויי מאָל פאר זיינע ווערק.

פון צייט צו צייט קומט ער אין געטאָ. דאָס איינציקע אָרט זיינס איז דאן אין יוגנט-קלוב, ווּ ער לייענט פאר די יונגע צוהערערס זיינע ווערק און האָט גרויס דערפאָלג.

אין אָנהויב 1943 ווערט דער ארבעטס-לאגער ליקווידירט. די יידן ווערן איבערגעשיקט אין געטאָ. עס קומען אָן זייער שווערע טעג. און אָט אין די טעג שאפט גליק זיין ליד.

וואָס פאר א צייט איז דעמאָלט געווען?

5טער אפּריל 1943.

אויף די אונטערשטע שטאָקן און אין די געסלעך פלעגט די זון זעלטן א קוק טאָן. די בלאסע פּאסן איבערן געטאָ האָבן צעגליט בענק-שאפט נאָך אביסל גרינס, זון, לופט און וואסער.

שטייענדיק אזוי ארומגענומען מיט דער גרויסער בענקשאפט, נישט ווייט פון געטאָ-טויער, זע איך, ווי עס שלייכט זיך אריין א פארבלו-טיקטער יונגער בחור פון גאס און פארשווינדט גיך אין א טויער. מיר האָבן אראָפּגעריסן פון אים די קליידער, ארומגעוואשן דאָס בלוט, פאר-בונדן דעם פארוווּנדעטן אקסל.

— איך קום פון פּאָנאר, — האָט ער אויסגעצישעט, פארשטייענ-דיק, אז מיר ווילן אים איצט נישט באאומרואיקן מיט קיין פראגעס. מיר זיינען געבליבן פארשטיינערט.

— אלעמען, אלעמען, האָט מען אויסגעשאָסן — קייקלען זיך טרערן איבער דעם אָפּגעוואשענעם פּנים.

— וועמען? די פיר טויזנט וואָס זיינען געפאָרן אויף קאָוונע?

— יאָ!

געשען איז דאָס פארטאָג דעם 5טן אפּריל 1943.

אָנדערהאלבן יאָר איז די לאגע אין געטאָ געווען „סטאביליזירט“.

יידן האָבן געמיינט, אז די אקציע אויף הונדערט זקנים, אויף יחידים אָדער אויף קלענערע גרופּקעס, האָט נישט צו טאָן מיט דער ווייטערדי־קער עקזיסטענץ פון געטאָ. עס זיינען געווען אפילו גלויביקע, וואָס האָבן געמיינט, אז דאָס ווילנער געטאָ איז ביי די דייטשן אן „אתה בחרתנו"־געטאָ. די פיר טויזנט געשאָכטענע יידן אין דעם פּאַרטאָג האָבן שוין אויך די גלויביקע מיטאמאָל באוויזן דעם טויט פאר די אויגן, דעם טויט וואָס קיינעם שוינט ער נישט.

די שטימונג אין געטאָ איז געוואָרן אָנגעגליטער, ווען עס איז מיט עטלעכע וואָכן שפּעטער דערגאנגען די ידיעה פון דער פּוילישער גע־היימער ראדיאָ־סטאציע „שוויט" אז, —

„האלאָ, האלאָ! די פארבליבענע יידן אין ווארשעווער געטאָ האָבן אָנגעהויבן א באוואָפנטן ווידערשטאנד קעגן די נאצים. די געטאָ שטייט אין פלאמען!".

דער געהיימער ראדיאָ־ביולעטין פון דער פּארטיזאנער־אָרגאניזא־ציע אין געטאָ, האָט בלויז עטלעכע שורות וועגן דעם דערציילט. מיר האָבן נישט געוווּסט קיין פּרטים וועגן אויפשטאנד. בלויז די עטלעכע ווערטער־פונקען, — אָבער מיר האָבן דערזען פאר זיך די פלאמען פון ווארשעווער געטאָ און די יידן וועלכע קעמפן מיט געווער אין האנט פאר אונדזער כבוד.

די ידיעה וועגן אויפשטאנד האָט אונדז מאָראליש דערהויבן, שטאָלץ געמאכט.

אָבער עס זיינען אוועק טעג און מיר האָבן נישט געהאט קיין שום ידיעה, וואָס עס טוט זיך דאָרט. מיר האָבן זיך אָבער אין די גע־דאנקען פאָרגעשטעלט ווי אזוי עס קעמפן אונדזערע חברים. ס'איז אונדז געווען ווייטיקדיק צו וויסן, אז דער קאמף איז נישט קיין גליי־כער. ס'איז אונדז אָבער גלייכצייטיק לייכטער געווען די שווערע צייט דורכצולעבן. ווי מיר וואָלטן פליגל באקומען. שטאָלצע האָבן מיר גע־קוקט אויף די נאצים און אונדזערע פייניקער. זיי האָבן שוין געוווּסט, וואָס דער בליק באדייט. זיי האָבן פארשטאנען און זיכער האָט נישט איינער פון זיי געטראכט: „ווער ווייס, צי אויך א י ך וועל נישט דארפן קעמפן קעגן די ווילנער יידן און געהרגעט ווערן פון זיי".

אויף דעם שאוולער געסל האָבן מיר אין דער נאכט פון 1טן מאי איינגעאָרדנט אן אָוונט א. נ. „פרילינג אין דער יידישער ליטעראטור". „פרילינג" — אן אומשולדיקער נאָמען, אָבער די געקומענע הונדערטער באזוכער האָבן געוווּסט, אז זיי זיינען געקומען פייערן דעם ערשטן מאי.

אין א פּאָר טעג ארום זיינען זיי צו מיר געקומען: הירשקע גליק, שבע פייגענבערג, משה גורין און ראבינאָוויטש. קינדער נאָך. אָרעמקייט האָט זיי פון שטוב ארויסגעטריבן און צו זוכן פרנסה געצוווּנגען. די יינגלעך קענען זיך איינע די אנדערע שוין פון לאנג. זיי וווינען איצט אויף איין גאס, אויף קליין שניפּישאָק, אויך צוזאמען אין איין שול גענאנגען, אין דער „בית-יהודה". ווען זיי האָבן זיך דערוווּסט, אז שבע פייגענבערג שרייבט אויך, האָבן זיי זי אויך איינגעלאדן צו זיך אין קרייז, וווּ זיי לייענען איינע פאר די אנדערע זייערע שאפונגען.

ווילן זיי איצט הערן, וואָס איך זאָג צו דעם.

האָט יעדער געלייענט זיינע שאפונגען און איך האָב מיט וואקסנדיקן פארגעניגן זיך צוגעהערט און אין וווּנדער געטראכט:

— קינדער — און אזעלכע פּעאיקע. ווען עס זאָל זיין ווער עס זאָל זיך פארנעמען מיט זיי, וואָלט מען פון זיי פיל נחת דערלעבט.

מיינע ווארעמסטע ווערטער און צוזאָגן האָב איך זיי געגעבן און מיט וואָס נאָר איך האָב געקענט, האָב איך זיי געהאָלפן.

שפּעטער-צו האָט זיך צו דער יוגנט-גרופּע דערנענטערט דער יונג-ווילנעאנער לייזער וואָלף, ער האָט געוווינט אויף דער זעלביקער גאס, וואָס זיי. צוזאמען האָבן זיי ארויסגעגעבן עטלעכע נומערן פון א זשורנאל „יונגוואלד". אונטער דעם נאָמען האָט זיך די גרופּע דערנאָך באַקאנט געמאכט אין שטאָט.

הירשקע האָט געארבעט צוערשט אין א פּאפּיר-געשעפט, ביי יוסף שוב, אויף קליין-סטעפאן גאס. קריגנדיק א בעסער באצאָלטע שטעלע, איז ער אריבער ארבעטן אין אן אייזן-געשעפט, ביי בעניא קאָנסקין, אויף דער זאוואלנער גאס. אין די געשעפטן האָט מען נישט געוווּסט פון קיין באשטימטע ארבעטס-שעהן און אָפט פלעג איך אים זען שפּעט ביינאכט גיין אהיים פון דער ארבעט אן אויסגעמאטערטן. ער האָט אפילו אויפגעהערט קומען אין דער יוגנט-אָרגאַניזאציע, ווו ער פלעגט פריער די פרייע צייט פארברענגען.

הירשקע איז אין דער גרופּע געווען דער „ארי שבחבורה" — כאָטש צווישן אָט די יונגע איז ער נאָך אלץ געווען דער ייננסטער.

איך געדענק אים אין קורצע הייזלעך, פארשנורעוועטע קאמאשן אויף די פיס. אין די בלויע אויגן רייסט זיך זוניקע ליכטיקייט, קורץ געשוירענע האָר. לויט זיין אויסזען האָט ער זיך אויך נישט געביטן אין געטאָ.

דאָ איז ער לאנג נישט געווען. ער ווערט איבערגעשיקט הינטער

פאר אונדז פארטיזאנער האָט זיך נאָך אָבער געצויגן דער אפּריל, די טעג און וואָכן פון אויפשטאַנד אין ווארשעווער געטאָ.

דער שטאב פון דער פּארטיזאנער-אָרגאַניזאַציע אין געטאָ האָט באשלאָסן, דאָס ליד זאָל ווערן א הימן פון די קעמפער. מען האָט שוין אָבער נישט געדארפט ווארטן אויף א באשלוס, דאָס ליד איז גיך פאר־שפרייט געוואָרן אין געטאָ.

גליק האָט געשריבן א סך לידער און פּאָעמעס. וויניק זיינען גע־בליבן באקאנט. אויף וויפל איך וויים, איז טאקע זיין שטארקסט ליד.

— „זאָג נישט קיינמאָל, אז דו גייסט דעם לעצטן וועג!“

דער עולם אליין האָט דאָס אויך אזוי באנומען און אָפּגעשאצט און דערפאר וועט עס זיין, גלויב איך, ד אָ ס ל י ד, וואָס וועט ווי א וועקנדיקער פּאראָל רופן קומענדיקע דורות צו דערמאָנונג און צו שטיין אויף דער וואך.

און איצט, אויב איך דערמאָן הירשקען, איז דאָס אויך נאָר צוליב דעם ליד, וואָס לאָזט מיך נישט איינרוען. דאָס יינגל האָט גענומען א קאָזאקן־מעלאָדיע און אזוי ווונדערלעך אריינגעפּאסט זיינע ווערטער, אז עס קומט אוים, אז קיין אנדער ניגון האָט נישט געקענט זיין צו אזעלכע ווערטער, און קיין אנדערע ווערטער האָבן נישט געקענט זיין צו אזא ניגון.

— ווּ איז איצט אהינגעקומען הירשקע?

— דאָרט ווּ מיר וועלן אלע זיין! — ענטפער איך זיך אליין.

איין רעדנער, א צווייטער; איין ליד, א צווייטע. אלץ איז דורכ־געדרונגען מיטן גייסט פון דער קעמפנדיקער ווארשע.

— ווען מיר פייערן דאָ אין לאָקאל אלע געמיינזאם דעם ערשטן מאַי, שטייט אין קאמף איצט דאָס ווארשעווער געטאָ. — רופט אוים דער פאָרזיצער פון אָוונט, הערמאן קרוק, — כבוד די קעמפער! כבוד די געפאלענע!" — מיר האָבן זיך אלע מיטאמאָל אויפגעשטעלט.

אין ענגן זאל האָט אָנגעהויבן פלאַטערן דער גייסט פון די ווארשע־ווער אויפשטענדלער. מיר האָבן געוווּסט, אז מאָרגן, איבערמאָרגן, וועט אויך וועגן אונדז דער ראדיאָ איבערגעבן דער וועלט, אז די יידן אין געטאָ פון ירושלים ד׳ליטא האָבן אָנגעהויבן דעם ווידערשטאנד קעגן די נאצים.

ס׳איז געוואָרן טויט־שטיל אין זאל. ציטערדיק האָבן געקלונגען די טרויער־טענער פון די געטאָ־אקטיאָרן.

נישט באמערקט איז צו מיר צו פון דער זייט הירשקע גליק.

— נו, וואָס הערט מען, הירשל, ביי דיר?

— כ׳האָב אָנגעשריבן א ניי ליד, ווילסט הערן?

— א ליד גאָר אין מיטן דערינען? נו, לייען.

— אָבער נישט איצט, מאָרגן וועל איך צו דיר ארויפקומען, מאָרגן. דאָס ליד ז י נ ג ט ז י ך.

אויף מאָרגן איז הירשקע גאנץ פרי שוין געוועזן ביי מיר.

— אָבער הער גוט צו — בעט ער זיך ביי מיר — איך וועל דאָס גלייך זינגען. שטיל האָט ער אָנגעהויבן זינגען, אָבער פלאמיק, מיט הארץ. די אויגן האָבן זיך צעגלאנצט אין פייערלעך:

...קומען וועט נאָך אונדזער אויסגעבענקטע שעה...

פון וואנען אָט דער זיכערער גלויבן? הירשל לאָזט נישט טראכטן. עס ווערט פארלוירן דער ציטער פון זיין שטים, זיכער האמערט ער די ווערטער אוים, קלאפט צו מיט א פוס, ווי ער וואָלט איצט אין מארש געגאנגען:

„דאָס האָט א פאָלק צווישן פאלנדיקע ווענט
דאָס ליד געזונגען מיט נאגאנעס אין די הענט..."

— ווּנדערבאר, הירשקע, ווּנדערבאר — האָב איך אים געדריקט די הענט.

איך האָב דערפילט אין די ווערטער דעם רושם וואָס דער אויפ־שטאנד אין ווארשעווער געטאָ האָט געמאכט אויף אים.

און אָט זיינען שוין אוועק די חדשים מאי, יוני, יולי און אויגוסט.